

Чукот Світлана Анатоліївна,
кандидат філософ. наук,
докторант УАДУ

Державна ідея та суспільний ідеал:

їх функціональне значення в процесах державотворення України

В наш час суспільних перетворень з неминучістю виникають питання безпосередньо пов'язані з пошуком та визначенням пріоритетних напрямків суспільного розвитку, а саме того чим повинна керуватися держава при роз'язанні тих чи інших проблем свого становлення та поступу. Ні в кого не викликає сумніву те, що свого нагального вирішення потребують проблеми, які стосуються економічної і політичної сфер державного життя, проте в більшості випадків не звертається достатньої уваги серед науковців та управлінської еліти на стан культурної сфери в нашій державі. Але саме в ній ми можемо знайти ефективні шляхи розв'язання всіх основних проблем сучасності, бо саме вона безпосередньо причетна до їх виникнення. Перш за все тут мається на увазі пошук та знаходження єдиного консолідуючого начала, яке об'єднало б всі сфери суспільного життя країни й надало сенс їх подальшим перетворенням. В історії людства цю інтегративну функцію переважно виконували певні державні релігії: в Індії - індуїзм, в Китаї - конфуціанство, в Англії - протестантизм тощо. В сучасному світі намагаються здійснювати цю функцію певні ідеології, які виступаючи перш за все проявом інтересів правлячого класу (чи певної групи людей), пронизують собою всі сфери суспільного життя: яскравим прикладом з недалекого минулого є марксизм-ленінізм як ідеологія робітничого класу в СРСР.

Заслугує на окрему увагу досвід таких країн світу як США та Японія щодо напрацювання та ефективного запровадження в практику суспільного життя єдиної державної ідеї: в Америці - це ідея так званого Американського Кредо, в Японії - ідея поєднання духовності Сходу з технічними досягненнями Заходу. Найбільш корисним для України, на нашу думку, може виявитися досвід Японії, яка і "чужого навчилася, і своє зберегла". Що ж саме відбулося в Японії? Самурайська

еліта, коли прийшла до влади в цій країні, спрямувала свою діяльність у двох основних напрямках: перший - збереження та розвиток національної культури; другий - орієнтація на технічний розвиток Заходу. Її представники здійснили порівняльний аналіз стану справ в своїй країні та в провідних країн Заходу, в наслідок чого прийшли до висновку, що досягнути рівності з цими країнами, Японія може лише за допомогою цільової модернізації. В наслідок цих цілеспрямованих дій з боку правлячої еліти Японії було досягнуто надзвичайних результатів, а саме - із середньовічної країни Японія перетворилася на сучасну розвинену державу, яка міцно тримається на своїх власних ногах і не потребує допомоги з-зовні. Слід особливо зазначити, що одним із наслідків такої модернізації стало збереження і навіть підсилення багатьох аспектів японської культури. [1, с. 54] Зокрема, цінності, інститути та звичаї, зв'язані з підтримкою соціальної згуртованості, були свідомо збережені. Наприклад, міцно згуртована сім'я на чолі з батьком була взята за ідеал. Окрім того, міф про японську державу як про єдину сім'ю, що походить від одного спільного предка, дотримується вірності спільному лідеру, тобто імператору, свідомо підтримується всією системою шкільної освіти, військової підготовки та офіційною пропагандою. В процесі модернізації японці орієнтувалися і мали за основу, як це вже зазначалося вище, досягнення Заходу в галузі науки, техніки, технологій і навіть політичних та соціальних інститутів, але що стосується культурного життя, спільних дій по реалізації національних цілей, японці відкинули (відмовилися) від західної ідеї індивідуалізму, котра суперечила сутності національного менталітету японців.

Отже, на нашу думку, зміцнення та розвиток будь-якої держави в складних умовах сьогодення не може обійтися без напрацювання та впровадження в сферу суспільного життя єдиної консолідуючої державної ідеї, яка б спонукала та визначала основні напрямки суспільних перетворень на основі формування спільного майбутнього своїх громадян.

Поняття державної ідеї знаходиться у безпосередньому зв'язку з поняттям суспільного ідеалу. Обидва вони, в свою чергу, є складовими процесу

спадкоємності. Так, неформальна спадкоємність має на меті досягнення ідеалу, сутність якого полягає в знаходженні та осягненні людиною (людством) трсенсу свого буття, осмислення свого призначення та розкриття усіх своїх внутрішніх сил та потенцій. Формальна спадкоємність передусім має на меті досягнення державного ідеалу, який проявляється в бездоганному функціонуванні як державного механізму в цілому, так і окремих його частин, коли інтереси кожного громадянина підпорядковані всім, а інтереси всіх - кожному. В науковій філософській літературі існують різноманітні підходи щодо розгляду проблеми ідеалу. Так, Е.Ільєнков під ідеалом розуміє вірець, норму, ідеальний образ, що визначає спосіб і характер поведінки людини чи суспільного класу. [2, с. 204] Як всезагальна форма цілеспрямованої діяльності ідеал знаходить свій прояв у всіх сферах суспільного життя - соціальній, політичній, моральній, естетичній тощо. Згідно І.Канту, людині притаманна вільна, тобто свідомо здійснена дія у відповідності з універсальною, всезагальною метою людського роду. Саме ідеал виступає станом досягнутої досконалості людського роду і характеризується повним подоланням протиріч між людиною і суспільством. В середині індивіда, в середині його свідомості, цей стан знаходить свій вираз як повне подолання протиріч між загальним та одиничним, між цілим та частиною, між раціональним та емпіричним світом, між обов'язком та потягом тощо. Для К.Маркса, обриси ідеалу як образу неодмінно наступаючого майбутнього є не чим іншим, як висновком аналізу існуючих протиріч, які руйнують наявний стан суспільного життя. Зміст ідеалу напрацьовується на протязі всього розвитку суспільної діяльності, тобто твориться самою історією.

П.Новгородцев, відзначаючи необхідність поняття абсолютного ідеалу як вихідного і керівного початку суспільної філософії, в свою чергу, вважає, що мислити цей ідеал загалом здійсненим в умовах звичної дійсності помилково і хибно.[3] На його думку, слід мати перед собою такий ідеал для того, щоб він став своєрідним критерієм розпізнавання вічних святинь від тимчасових ідеалів і кумирів, щоб знати напрямок, в якому необхідно йти. Соціальна філософія повинна визнати, що історичне життя людства завжди залишиться сферою незмінного

устремління і хвилювання, сферою пошуків і невдоволеності. Так розкривається дійсний зміст положення, що тільки у світлі безмежного пізнаються істинні шляхи суспільного поступу. Поступ відносних форм слід розглядати безмежним не в тому розумінні, що історично він ніколи не закінчується, а в тому, що логічно йому не можна встановити ніякої межі. Поступ відносних явищ безмежний, але на кожній сходинці відносного поступу здійснюється Абсолютне. Важливо, щоб творчість людини, її думки, її справи мали внутрішній смисл, мали значення і виправдання перед Абсолютом.

Коли абсолютний ідеальний стан є для людства майбутньою сходинкою, що випадає на долю одному з наступних поколінь, для якого всі попередні покоління повинні страждати і працювати, увесь сенс історії, вся радість життя перепадають одній історичній епосі, одному цьому майбутньому, в якому весь попередній безмежний ланцюг поколінь бере участь лише стражданнями і мріями. І якою б тривалою не була ця епоха, вона не може бути спокутою попередніх незгод і страждань. Ніколи не було і не буде такого суспільного стану, на думку П.Новгородцева, щодо якого попередні стани були б тільки засобами. Вони всі мали в собі і свою мету, і своє виправдання. Лише при цьому погляді на історію мають сенс безслідно зниклі цивілізації древніх народів, благородні, але безрезультатні подвиги окремих осіб, зусилля попередніх поколінь. Все це має значення не для якихось майбутніх народів і часів, а для конкретного зв'язку сучасного з вічністю: не гармонія майбутнього людства, для якого всі минулі і сучасні покоління є лише рiштуванням, а безумовне моральне значення осіб в кожному суспільному утворенні і в кожному епоху, як джерело і мета прогресу, як образ і шлях досягнення абсолютного ідеалу.

М. Вебер зазначає, що під ідеями епохи, звикли розуміти насамперед ті думки та ідеали, які панували над масами або над тими людьми певної епохи, які мали найбільший історичний вплив і завдяки цьому були значимі як компоненти її культурної своєрідності. [4, с.244] Ідеальний тип окремого суспільного стану, який твориться шляхом абстрагування низки характерних соціальних явищ епохи, може

- і так справді часто буває - уявлятися сучасниками тим практичним ідеалом, здійснення якого слід прагнути, - або принаймі максимою, яка регулює певні соціальні зв'язки. Каузальне відношення між історично констатованою ідеєю, яка володіє умами людей, і тими компонентами історичної реальності, з яких можна абстрагувати відповідний цій ідеї ідеальний тип, може набувати якнайрізноманітніших форм. Важливо при цьому пам'ятати, що це речі абсолютно різні за своєю природою. Ми самі об'єднуємо в одну "ідею", створюючи таким чином синтез, досягти якого без застосування ідеально-типових понять ми не взагалі б не змогли. Ідеально-типовий характер такого синтезу історично впливових ідей чіткіше знаходить свій прояв тоді, коли вищенаведені основні положення й постулати взагалі не живуть - чи вже не живуть - в умах тих індивідів, які керуються думками, що логічно випливають з цих постулатів або асоціативно викликаються ними, оскільки "ідея", котра колись була покладена в їхню основу, або вже відмерла, або ж від самого початку сприймалась лише у тих висновках, що випливають з неї. І ще з більшою чіткістю характер згаданого синтезу як "ідеї", що створена нами, знаходить свій прояв тоді, коли наведені фундаментальні положення із самого початку або не повністю усвідомлювались (чи взагалі не усвідомлювались), або принаймі не знайшли свого втілення у формі чітких мислених зв'язків.

І.Франко, аналізуючи погляди М.Драгоманова, зазначає, що глибока і сильна віра в західноєвропейські ідеали соціальної рівності і політичної волі закривали перед ним ідеал національної самостійності, ідеал, що не тільки вміщує в собі обидва попередні, але один тільки може дати їм поле до повного розвитку.[5, с. 283] І навпаки, не маючи в душі цього національного ідеалу, найкращі українські сили танули в загально російському просторі, а ті, що лишилися на своєму ґрунті, зазнавали зневіри та апатії. Не підлягає сумніву, на думку Франка, що саме брак віри в національний ідеал був головною трагедією в житті Драгоманова, причиною безплідності його політичних намагань, бо ж теоріями про басейни рік і сфери економічних інтересів важко пробудити інтерес людей до політичної діяльності.

Продуктивна, невинна і чимраз інтенсивніша культурна праця є наслідком відповідних потреб і ідеалів суспільства. Тільки в суспільстві, де ці ідеали живі, розвиваються і намагаються бути як найвищими, можна також спостерігати прогресивне і інтенсивне матеріальне виробництво. Де немає зростання, розвитку, боротьби і конкуренції в сфері ідеалів, там і виробництво потрапляє в китайський застій. Якщо ідеал індивідуального життя вважати головним рушієм у сфері матеріального виробництва, тим, що стимулює людей до відкриттів, пошуків, інтенсивної праці тощо, то ще більше значення має ідеал у сфері суспільного-політичного життя. В ній синтезом усіх ідеальних намагань буде ідеал повного, нічим не зв'язаного та необмеженого (крім добровільних концесій, яких вимагає дружнє життя з сусідами) життя і розвитку нації. Все, що відбувається поза межами нації, за ствердженням І.Франка, це або фарисейство людей, що інтернаціональними ідеалами намагаються прикрити своє прагнення до панування однієї нації над іншою, або хворобливий сентименталізм фантастів, які широкими вселюдськими фразами прикривають своє духовне відчуження від рідної нації. Можливо, що колись настане пора консолідування вільних міжнародних союзів для досягнення вищих міжнародних цілей. Але це може статися лише тоді, коли всі національні змагання будуть здійсненні, коли національні кривди та примус стануть історичними споминами. Саме ці процеси ми маємо можливість спостерігати в сучасному світі, а саме: утворення та ефективного існування ООН, Ради Європи, побудови спільного європейського дому (про який свого часу казав Х.Ортега-і-Гасет) тощо.

Усякий ідеал являє собою синтез бажань, потреб і намагань близьких, практично простіших, і складніших для осмислення, і далеких, таких, що, на перший погляд, лежать поза межами можливого. "Поза межами можливого", - як казав Чемберлен, - ось чим відрізняються культурні ідеали європейської цивілізації. Що такі ідеали можуть спонукати до праці та запалювати серця широких кіл людей. Ідеал національної самостійності з будь-якого погляду - культурного чи історичного - лежав для Франка та його сучасників поза межами

можливого.[3, с. 285] Майже сто років минуло відтоді, коли І.Франко написав ці рядки, багато чого змінилося, але сутність лишилася та ж сама - ідеал розвитку того чи іншого суспільства так чи інакше пов'язаний з ідеєю національної самостійності. Проблема полягає в тому, як ефективно використати все розмаїття духовної культури, зокрема культурної спадщини, щоб найвдаліше поєднати загальнолюдське та національне в суспільному ідеалі. Слід також зазначити, що саме від нашого усвідомлення сутності суспільного ідеалу, прагнення його досягти залежить те, чи будемо ми робити реальні кроки щодо його реалізації, втілення в життя основних засад його існування, чи він так і залишиться ілюзорним.

Таким чином, ідеал виступає метою суспільного розвитку, а ідея - практичним засобом реалізації (наближення) суспільного життя до ідеалу. Сутність ідеалу полягає в тому, що він не може бути повністю досягненим. Тому, що в наслідок певних соціальних перетворень відбуваються зміни в розумінні ідеалу, його внутрішнього змісту. Суспільство розвивається, на зміну одним потребам приходять інші, воно постійно знаходиться в русі. Ідеал - це взірць того, яким суспільство прагне бути. Безпосереднім засобом реалізації (опредмечення та розпредмечення) ідеалу виступає ідея. Ідея, перш за все державна ідея визначає основні напрямки суспільних перетворень, шляхи їх реалізації. Ідея поєднує в собі загальнолюдське, суспільне з індивідуальним. Вона виступає тим інтегруючим початком, яке охороняє суспільне життя від хаосу і спрямовує рух суспільних перетворень в одне спільне русло. Ефективність ідеї як інтегруючого суспільного фактора залежить від того наскільки повно вона охоплює потреби та інтереси як окремих громадян, так і держави в цілому.

Так, ще С.Томашевський зазначав, що одним з важливих чинників, які визначили внутрішню органічну слабкість українського народу та призвели до руїництва, якраз і є відсутність єдиної, спільної всім українцям української державної ідеї, а також відсутність політичної, економічної і культурної рівноваги між містом і селом, політична гіпертрофію українського народу. Україна, на його думку, відрізняється від усіх інших державних народів тим, що різноманітні

політичні угруповання вважали свою концепцію завоювання і творення у тій чи іншій формі державності єдино правильною і боролися за її втілення з іншими українськими угрупованнями ще задовго до завоювання і утворення державності, ніколи не маючи спільних ідеалів і спільної національно історичної ідеї, а натомість лише фрагменти різних політичних, соціальних, гурткових, а інколи й особистих програм та агітаційного мітингового багажу.

Значну увагу розгляду сутності державної ідеї приділяє Ю.Римаренко, який зазначає, що державницька ідея є своєрідним підґрунтям національного розвитку, важливою детермінантою пробудження народу, національного поступу. [6] Говорячи про українську державність, дослідник акцентує увагу на безперервності процесу її відродження. Тобто відновлення української держави і розбудовування державності, слід починати розглядати не з середньовіччя, а з власних державних традицій, власного державотворчого процесу. Тут мова йдеться про незнищенність ідеї самостійної та соборної України, що закріпилася в ментальності українського народу. Ця ідея має різний вигляд і знаходить своє відображення в ідеї: державно-територіальної автономії України (“козацької автономії”); української державності часів Б.Хмельницького; “політичної автономії” в межах федеративного зв’язку з Росією (Центральна Рада), Української Народної Республіки як суверенної незалежної держави. Словом, державна ідея має міцне підґрунтя, перманентний процес українського державотворення, боротьби за українську державність.

Ідею державної самостійності, проголошеної ІУ Універсалом Центральної Ради та Актом проголошення незалежності України, підтвердженого 1 грудня 1991 року українським народом, поєднує не тільки історична наступність, а й глибокий зміст. Їх єднає як сама ідея державної самостійності, історична спроба формування української державності в сучасному її розумінні, так і пошуки шляхів її утвердження, засобів економічного, політичного, соціального і духовного відродження. Акт проголошення незалежності України постав наріжним каменем, фундаментом практичного і теоретичного осмислення державотворчого процесу соборної, суверенної, незалежної України. Національна держава має забезпечувати

втілення в життя національної ідеї, національного інтересу через певні правові постулати, державного життя, в рамках регульованого правом державного устрою. З цієї точки зору органічним елементом нової держави щодо державної ідеї повинен стати принцип свободи, який виливається у правові постулати, що охоплюються формулою: “право вільного культурно-національного самовизначення”. Зокрема, сюди ж входить також право найбільш широкого розвитку рідної мови, право поступу всіх своїх культурно-історичних особливостей та право на визнання, поряд з загальнодержавними, власних завдань та потреб.

У процесі становлення української держави особливо гостро відчувається потреба у системі політико-ідеологічних цінностей та морально-етичних орієнтирів, здатних мобілізувати зусилля суспільства на розв’язання поточних і перспективних проблем її розбудови. Пошук і обґрунтування об’єднуючої ідеї, реалізація якої могла б стати основою формування необхідної нам системи ціннісних пріоритетів та орієнтирів, слід вести, керуючись найважливішими для державного будівництва політико-правовими документами, насамперед Декларацією про державний суверенітет України, що стверджує її невід’ємне право на самовизначення у формі суверенної національної держави, та Актом проголошення незалежності України. Центральною об’єднуючою ідеєю для народу України є, на думку Ю.Римаренко, творення Соборної Української Держави. Відповідно до цієї ідеї має бути розроблена ідеологія як система теоретичного інструментарію для розв’язання економічних, соціально-культурних, правових і політичних проблем державотворення. Державна ідея, будучи, зрештою, або міфом, або наукоподібною гіпотезою - утопією, виконує принаймі три функції:

- 1) апологетичну - утвердження, захист і виправдання певних наявних суспільних порядків і їх зміцнення;
- 2) критичну - заперечення з тих чи інших мотивів інших наявних, часом протилежних, суспільних порядків в одній й тій самій системі, засудження їх;

3) футурологічну - уявлення бажаного і сподіваного майбутнього з точки зору реалізації інтересів і потреб суб'єкта ідеології, прогнозування майбутнього в контексті цих цілей (В.Шинкарук).

Головне завдання державної ідеї, як і кожної ідеології, полягає в обґрунтуванні стратегічної мети розвитку держави, зміцнення конституційного ладу як концентрованого виразу панівних інтересів суспільства та аналіз їх взаємовпливу. [6, с. 141] Звідси випливає, на думку дослідника, що державна ідеологія як ідеологія розбудови української держави покликана:

1. формувати державний ідеал, визначати сновні ціннісні пріоритети державного життя;
2. розробляти певну парадигму державного життя: модель теперішнього етапу і пов'язаного з ним бажаного майбутнього;
3. обґрунтувати засоби та шляхи побудови запропонованої моделі;
4. знайти носія, виконавця поставленої мети, вказати, які соціальні суб'єкти будуть відігравати провідну роль, які допоміжну та інші, а також у чому полягає особливість дії кожного суб'єкта (класу, верств, клану, групи, партії, об'єднання тощо) та спосіб їх взаємовпливу;
5. координувати, узгоджувати соціально-класові інтереси різних верств населення, намагатися досягти консенсусу, громадянського миру та злагоди через вплив на національну самосвідомість, суспільну свідомість.

Таким чином, українська державна ідея є своєрідною філософсько-соціологічною парадигмою державного будівництва і політичного відродження України, відновлення таких понять, як воля, свобода, соборність, незалежність, волелюбство тощо.

Як зазначає американський дослідник Е.Ласло, націоналізм, дух жорсткої конкуренції, матеріалістичний позитивізм коріниться не в генетичній конституції людини, а в соціальній "культурній програмі", яка нав'язується індивідам у процесі їх виховання. [7] Необхідно насамперед подолати у свідомості людей орієнтації модернізму, щоб позбутися конфронтаційної психології конкуренції, націоналізму,

групового егоїзму. Жодний суспільний рух в історії людства не відбувався без привабливих і захоплюючих ідей, але результати показували, що реальна ідея, яка втілювалася в життя, була більш прагматичною і не мала такого високого етико-генетичного статусу, як ідея, котра захоплювала великі маси індивідів як усвідомлювана мета їх прагнень. Внутрішня прагматична ідея, парадигма реалізувала об'єктивну логіку історії, усвідомлювана ж ідея вимальовувала ідеальні прагнення людства й нетлінний сенс людського буття. Сучасна епоха ставить перед світовим співтовариством завдання - не захоплюватись надмірним міфологізуванням й ідеалізацією своїх соціально-історичних прагнень, а повніше усвідомити свої реальні практичні ідеї та парадигми, а також можливі наслідки їх реалізації і зробити їх більш гуманними, екологічно відповідальними, науково обгрунтованими.

В контексті сучасних потреб суспільного розвитку інтегруючою державною ідеєю в Україні могла б, на нашу думку, стати ідея національної єдності на основі розвитку своєї власної культури та поваги до досвіду інших розвинених країн світу. Під повагою тут розуміється не сліпе копіювання та запровадження чужих здобутків, а конструктивно-критичний підхід до нього з врахуванням нашої національної специфіки та захисту суверенітету України від іноземного втручання. Саме в цьому і полягає шляхетна місія нашої правлячої еліти і саме на це вона повинна витратити свої зусилля, а не грузнути в мізерних взаємних чварах та образах.

Література:

1. *Технологии политической власти: зарубежный опыт. Кн. дайджест / В.Н.Иванов, В.Я.Матвиенко и др. - К.: Вища школа, 1994. - 263 с.*
2. *Ильенков Э.В. Философия и культура. - М.: Политиздат, 1991. - 464 с.*
3. *Новгородцев П. Об общественном идеале. - К-во Летопись, Киев, 1919. - Вып. 1. - Изд. 2. - 341 с.*
4. *Вебер, Макс. "Об'єктивність" соціально-наукового пізнання // Соціологія. Загальноісторичні аналізи. Політика / Пер. з нім. Олександр Погорілий. - К.: Основи, 1998. - С.192-263.*
5. *Франко Іван: Зібрання творів у 50-ти томах. / В-во: "Наукова думка". - Київ, 1986. - Т.45: Філософські праці. - 573 с.*

6. Римаренко Ю. Державницька ідея // Українське державотворення: невитребуваний потенціал: Словник-довідник / За ред. О.М.Мироненка. - К.: Либідь, 1997. - 560 с. - С.141-146.
7. Laszlo E. *Goals of Mankind. A Report to the Club of Rome on the New Horizons of Global Community.* - New York, 1977. - P. 415.